

já, Ty nebo On

Magdalena Semínová

OBSAH

POMOCNÁ ŠKOLA S AUTISTICKOU TŘÍDOU KOMUNIKACE S DĚTMI S AUTISTICKÝMI RYSY

Máša a její infinitivy

Pavlík a jeho druhá osoba

Matěj a jeho „náladovost“

DOPLŇKY

Co je to autismus

Klub AUTISTIK

Charta pro osoby trpící autismem

POMOCNÁ ŠKOLA S AUTISTICKOU TŘÍDOU

Tato speciální třída vznikla při jedné pomocné škole v Praze v roce 1992. Byla založena z iniciativy mladé dívky, která toho roku dostudovala speciální pedagogiku. Nejprve začínaly pouze se čtyřmi dětmi, do dnešního dne se jejich počet zvýšil na deset dětí ve věku od 8-12 let. Jako pedagogický dozor jsou zde 2 učitelky a 3 vychovatelky.

Jak jsem se již zmínila, jedná se pouze o jednu třídu pro děti převážně s autistickými rysy. Mají k dispozici jednu velkou místnost, kde probíhá společná činnost (kreslení, zpívání, cvičení...) a dvě menší, kde probíhá individuální výuka, která trvá přibližně půl hodiny denně (půl hodiny z toho důvodu, protože je tam hodně dětí, ale především proto, že by se děti více jak půl hodiny nedokázaly soustředit). Samozřejmě mají také místnost pro společné stravování a vlastní kuchyňku.

Myslím, že by stálo za to zmínit se ještě o náplni jednoho školního dne. Děti se začínají scházet něco před osmou hodinou ranní právě v té velké společné místnosti. Zpravidla se nechává čas na uvolnění (k dispozici jsou míče, bazén s balonky, žebřiny...). Poté si obě učitelky berou individuálně děti k sobě do třídy a vychovatelky zůstávají se zbytkem dětí ve společné místnosti a většinou provádějí různé výtvarné činnosti nebo něco vaří či pečou. V deset hodin obvykle bývá svačina a po ní se chodí na vycházky. Oběd bývá něco před dvanáctou hodinou a po něm chodí většina dětí domů, ale některé zde zůstávají s jednou z vychovatelek do odpoledních hodin.

Dvakrát do roka vždy jezdí na školu v přírodě a v druhém pololetí chodí vždy každý pátek plavat.

Ukázka dne:

Do školy jsem dorazila něco před třetíčtvrtě na osm a už tam byly tři děti, Jana a Gábina. Odložila jsem si a šla za nimi do třídy. Bylo puštěné rádio s nějakou hudbou. Pavlík pobíhal po třídě a házel si s velkým žlutým míčem. „*Pavlíku, ne do vzduchu,*“ povídám. Jemu se už totiž několikrát podařilo rozbít míčem lampy. Pavel poslechne a pouze si s míčem kutálí, přičemž si pro sebe opakuje: „*Pavíku, enom po vemí, enom po vemí!*“ Mezi tím dorazili Kája, Adélka, Linda a Martinka. Jakmile Kája uslyšel rádio, přiběhl ke mně a pomocí gest se snažil naznačit, že chce se mnou tancovat. Vstala jsem tedy a začala s ním tancovat. Přidala se k nám také Linda.

Něco před 8.15 jsme byli kompletní. Rozhodli jsme se, že si zazpíváme. Vyndaly se pro děti nástroje a Jana se zeptala: „*Tak kterou si zazpíváme jako první?*“ Nikdo neodpovídal. „*Tak třeba Pec nám spaulla,*“ navrhl Markéta. A zpívalo se. Pavlík hraje na bubínek a jde mu to krásně do rytmu. Někdo jenom tak plácá (asi jim rytmus nic neříká).

Jana: „*Mášo, nechceš nám zazpívat Pich vosu do nosu?*“

Máša pomalu vstává a tenounkým hláskem a velmi pomalu odříkává: „*Pich...vosu...do...nosu*“ a dál jí to nejde. Zkoušíme jí pomoci, ale Máša asi zpívat nechce a k tomu ji donutit nemůžeme.

Po zpívání se nástroje uklidí a Věra s Janou si postupně začínají odvádět děti k výuce. My se zatím rozhodnem trochu si zavýtvarčit.

Lída: „*Sice už teďka nikde motýli nejsou, ale my si je přeci můžeme nakreslit.*“

A tak se kreslí motýlí. Máše to moc jde. Ostatním musíme pomáhat. Martinka zřejmě dneska nemá náladu. Nechce vůbec spolupracovat a chvíli si krátí tím, že pije špinavou vodu od temper a cucá štětec.

Je kolem desáté dopoledne, což je čas pro svačinu. Rozhodli jsme se, že po svačině půjdeme na procházku - děti to mají rádi. Já jsem vedla za ruku Pavlíka a Martinku. Byla jsem upozorněna, že Martina má v oblibě si z ničeho nic lehat na zem. A taky že na silnici to uskutečnila (auto včas zabrzdilo).

Po příchodu (11.45) do školy se Matěj okamžitě začal zajímat: „*A co bude k obědu?*“

Odpověděly jsme: „*Knedličková polévka.*“

„*A druhý jídlu?*“

„*Nevím, Matěji.*“ Matěj se tímto způsobem ptá každý den.

Při obědě se Kája jako obvykle neustále ptal: „*Mamá?*“ „*Mamá?*“ Jedna z nás vždy pohotově zareaguje: „*No, kdy přijde, Kájo?*“

„*Po o.*“ - po obědě. Kája neumí mluvit.

KOMUNIKACE S DĚTMI S AUTISTICKÝMI RYSY

V druhé části bych se chtěla zabývat komunikací u autistických dětí. V mojí třídě je, jak jsem již uvedla, deset dětí, z nichž pět dětí mluví (ovšem tím netvrdím, že jsou schopny mluvený projev používat k normální komunikaci!). Řeč se u autistů vyvíjí později, a pokud se vyvine, přetrvává opakování určitých slov a frází, dítě není schopno užívat řeči k normální komunikaci. Někdy se stává, že dítě, které začalo mluvit, kolem třetího roku přestane. Řeč bývá málo informativní. Pokud má dítě řeč omezenou, může mít jedno slovo více významů. Velmi často se u oběda ozývá „*pít*“ a člověk tedy neví, jestli to znamená:

- chci pít
- pil jsem
- někdo pije
- na stole je něco k pití...

Pokusy přimět autistické dítě k řeči závisí od toho, do jaké míry se nám ho podaří motivovat k jakékoliv sociální interakci. Na rozdíl od normálních dětí se autistické děti obracejí na své rodiče jen tehdy, když potřebují dosáhnout věci, které právě chtějí.

Ve třídě, kterou jsem navštěvovala, jsem si vybrala tři děti, na kterých jsem pozorovala rozdílnosti ve vyjadřování - Máša, Pavlík a Matěj. Všichni tři mají vyvinutou řeč, ale každý z nich na jiné úrovni. Nejlépe je na tom Matěj, pak Máša a nejhůře Pavlík.

Máša a její infinitivy

Máša je holčička, které bude jedenáct let. Má jednoho bratra, který je zcela zdravý, bez žádných potíží. Do jednoho roku se Máša zdála pouze trochu línější a chabější než ostatní děti. V patnácti měsících ovládala samostatně chůzi a v jednom roce uměla několik slov. Ve třech letech přišla Máša o nosní mandle. Přibližně v této době došlo k zastavení vývoje řeči. Neznamená to, že už nebyla schopná učit se dalším slovům,

ale dokonce přestala říkat i slova z dřívějšího. Bylo u ní podezření na poruchu sluchu, ale nakonec to bylo vše uzavřeno jako mentální retardace, ne tedy jako porucha sluchová. Příčemž se u ní ve značné míře projevují autistické rysy.

Máša je nyní usměvavá, světlollasá holčička, která kontakt s ostatními navazuje s odstupem a až po delší době. Sama si vybírá, co bude dělat a co ne. Pokud ji něco nebaví, není možné ji do toho přinutit. V čem dobře spolupracuje, je činnost zaměřená na jemnou motoriku - kreslení, stříhání. Co však odmítá, jsou činnosti zaměřené na řeč. Máša mluví jen, když se jí chce. Její zvukový projev řeči však není normální. Věty nejsou dlouhé, spíše mluví v heslech a používá **infinitivy**. Řeči používá pouze tehdy, chce-li něco od ostatních. Mluví velmi pomalu a potichu. Když s někým mluví, nahně se k jeho uchu a prakticky mu to zašeptá. Infinitivy používá tehdy, chce-li provádět určitou činnost. Pokud se jí člověk zeptá na to, co dělá, odpovídá za sebe **ve druhé osobě**. Když si Máša vybere určitou činnost, kterou chce dělat, musí to někomu oznámit. Pokud na to ten člověk nezareaguje, činnosti se dobrovolně vzdá. My ji tedy její činnost musíme nejprve schválit. Někdy se ovšem stává, že pokud my nijak nezareagueme, dostane Máša záchvat a křičí do té doby, dokud jí to neschválíme.

Ukázky:

... Máša ke mně přišla, naklonila se k mému uchu a velmi potichu pronesla svoji prosbu:

„*Šmoulové.*“

Zapnuly jsme tedy gramofon a ozvaly se tóny Šmoulích písniček. Máša přiběhla ke Gábíně a řekla:

„*Tancovat s míčem.*“

Gábina: „*Tancuj, Mášo.*“

Skončila první písnička a Máša teď pro změnu přišla celá upocená ke mně a opět řekla:

„*Tancovat.*“

Já: „*Tancuj, Mášo.*“

Tak se to opakovalo až do konce desky. Máša se vždy před další písničkou musela zeptat, zda může tancovat.

... každý si může dělat, co chce.

Máša: „*Smát se na kašpárka a loupežníka.*“

Kašpárek a loupežník jsou dvě loutky visící ve vedlejší místnosti.

Já: „*Tak jdi.*“

Máša pomalu odchází a za chvíli je jen slyšet „ukrutný smích“.

... všechny děti něco dělají. Máša si omalovává. Přijdu k ní a zeptám se:

„*Mášo, co to děláš?*“

Máša: „*Omalováváš.*“

Po chvíli jsem si jen tak vzala do ruky jednu omalovánku, a že si také něco obarvím. Našla jsem si tam obrázek s medvědem a začala. Máša přestala kreslit a velmi úpěnlivě mě pozorovala. Když jsem dobarvila medvěda hnědou pastelkou, chtěla jsem si vzít zelenou, abych vybarvila ten míč, který drží v ruce. Máša však pohotově sáhla po pastelkách, vyndala zelenou a řekla:

„*Ted míč, ten zelenej.*“

A tak jsme společně vybarvily celý obrázek.

... rozhodly jsme si přečíst pohádku. Jana se Máši zeptala:

„*A kterou chceš?*“

„*O krtečkovi.*“

„A kterou o krtečkovi?“, zeptala se Jana.
„Tu o au...tič...ku.“ odpověděla tiše Máša.
„Ale Mášo, tu jsme přeci četly včera.“
„Tu o au...tič...ku.“ trvala na svém.

Z těchto ukázek nemůžeme tvrdit, že Máša, jakožto dítě s autistickými rysy, odmítá komunikaci. Spíše, naopak, nám může připadat, že komunikaci s ostatními chce a vyžaduje. Je to především ona, kdo první promluví. Můžeme si však všimnout, že většinou se komunikace u Máši vztahuje pouze na „dospělého“ člověka, prakticky nikdy se neobrací na své spolužáky. Jakoby Máša cítila a viděla v dospělých určitou **autoritu**, která jí jakoukoliv činnost musí **schválit**.

Pavlík a jeho druhá osoba

Pavlík je desetiletý chlapec s typickými autistickými rysy. Má mladšího bratra, který je zcela zdravý. Porod byl předčasný a v raném věku trpěl Pavlík častými nemocemi. Řeč, která u něho není velmi rozvinutá, nikdy nepoužívá ke komunikaci s ostatními. Pro něho je typické **opakování** toho, co mu bylo někým řečeno. Člověk by ovšem předpokládal, že si to zopakuje ve své první osobě. Není tomu tak, Pavlík opakuje **ve druhé osobě**, přesně tak, jak mu to bylo řečeno. Jediné, na co dokáže zareagovat, je pozdrav. Když ho tedy někdo pozdraví a maminka mu „připomene“, že má také říci *ahoj*, zareaguje. Jeho řeč je však velmi tichá a nesrozumitelná.

Pavlík má velice rád hudbu. On je velmi často velký rošťák, ale jakmile se spustí hudba nebo se začne hrát na kytaru, posadí se a napjatě poslouchá. Jeho oblíbeným hudebním nástrojem je bubínek, do kterého by vydržel „bušit“ celé hodiny.

Občas bývá také velmi náladový. Jakmile se pro něco rozhodne, je těžké přesvědčit ho o tom, že by bylo dobré, kdyby to udělal jinak.

Ukázky:

... sedíme při obědě. Pavlík vůbec nechce jíst. Přitom je jídlo, které má rád. Neustále mu musím říkat:

„Pavlíku, vem si lžici, naber si a dej to do pusu a nezlob!“

A Pavlík jen opakoval svou typickou intonací:

„Pavlíku, nezlob, nezlob, Pavlíku.“

Pavlík má zřejmý strach z vařečky a tak jsem řekla:

„Jestliže tu lžice nepřijde okamžitě do pusu, dojdu pro vařečku!“

Kouknul se na mě a opakoval:

„Vařečku, vařečku, Pavlíku papej.“

Lžici si však do pusu nedal.

„Tak a já pro ni jdu!“

Když jsem s ní přišla, postavila jsem ji před něj a řekla:

„Tak Pavlíku a papej.“

Kouknul se na mě, pak na vařečku a strčil lžici do pusu.

... Pavlík pobíhal po třídě a házel si s velkým žlutým míčem.

„Pavlíku, ne do vzduchu!“, povídám. Pavlovi se už několikrát podařilo rozbít míčem lampy. Pavlík poslechne a pouze si s míčem kutálí, přičemž si pro sebe opakuje:

„Pavíku, enom po vemí, enom po vemí.“

... na procházce. Za ruku jsem si vedla Pavlíka a Klárku.

Šli jsme kolem kaštanu, tak jsem jim řekla:

„Tohle je strom, který se jmenuje kaštan.“

Nikdo nezareagoval, až po chvíli jsem uslyšela, jak Pavlík říká:

„Stvom kastan, stvom kastan.“

Zde je ukázek méně, jelikož u Pavlíka se uzavřenost do svého vnitřního světa a odmítání komunikace projevuje o mnoho více než u Máši. Pavlík sám nevyhledává komunikaci, prakticky pouze opakuje to, co slyšel. Jako u Máši se objevuje druhá osoba, ve které Pavlík mluví, ale můžeme si všimnout, že je tam určitý rozdíl. Máša se neoslovuje, pouze se o tom, co dělá, vyjadřuje ve druhé osobě. Je to tedy tak, že já se jí ve druhé osobě zeptám: *co děláš?* - a ona použije správný výraz pro činnost, kterou provádí, ale tu druhou osobu mi v odpovědi vrátí a řekne: *omalováváš*. Kdežto u Pavlíka je to něco jiného. On jakoby promlouvá sám k sobě i s tím, že **se oslovuje**. Je zajímavé, že pokud mu někdy dáte určitý příkaz, celý ho zopakuje, ale velmi často ho nevykoná. Člověk má pak pocit, že on si sice ta slova zapamatuje, správně je po nás zopakuje, ale nerozumí jim (nebo to dělá).

Matěj a jeho „náladovost“

Matěj je jedenáctiletý chlapec, u kterého je řeč vyvinuta vzhledem k Máše a Pavlíkovi celkem dobře. Je schopen i vzájemné komunikace (dokáže navázat rozhovor, který však je velmi jednoduchý). Častější je však u něho „mrumlání“ pro sebe - zapamatuje si nějakou větu a tu poté neustále opakuje. Co je však pro Matěje typické, je jeho náladovost. Pokud nemá náladu nebo spíše pokud se rozhodne, že něco udělá, pak je těžké se ho pokusit přivést na jinou cestu. Tento rys se u dětí v této třídě vyskytuje ve větším počtu, ale u Matěje je to asi nejčastější.

Matěj miluje hudbu a hrozně rád zpívá. Má velice dobrou paměť, a tak zná nazpaměť mnoho písniček. Jakmile se pustí ve třídě hudba, sedne si Matěj ke zdroji a dokáže pozorně poslouchat velmi dlouho.

U Matěje je markantní jeden z rysů autismu - **vyhledávání samoty**. Pokud se provozuje určitá společná činnost, je Matěj sám někde v koutě a moc se nezapojuje. Jeho specifikem je i každodenní zájem o to, co bude k jídlu.

Ukázky:

... krátce před obědem se Matěj okamžitě zeptal.

„A co bude k obědu?“

„Knedlíčková polívka.“

„A druhý jídlu?“

„Nevim, Matěji.“

... u oběda si Matěj zamlul, že už to maso (které má jindy velice rád) prostě jíst nebude. Nejprve jsem to zkusila já:

„Matěji, vem si to maso. Vždyť je zdravý a jestli ho nebudeš jíst, tak budeš nemocnej jako tvoji ostatní spolužáci.“

Toho dne byly ve škole pouze tři děti, ostatní byly nemocné.

Matěj: „Nééé, já to nechci!!!“

Přišla Lída:

„Matěji, vem si to maso, nebo přinesu vařečku!“

Matěj: „Nééé, nechci!!!“

Matěj si prostě usmyslel, že to maso nesní. Přišla Věra, vzala vidličku, napíchla maso, chytla Matěje a „cpala“ mu to do pusu se slovy:

„Jestli to maso okamžitě nesníš, tak tady budeš klidně do zítřka. Já si počkám!“

Matěj již zcela zmatený otevřel pusku a sousto spolkl. ... posadily jsme děti kolem velkého stolu ve třídě, přinesly voskovky a tempery a začaly kreslit. Matěj seděl u gramofonu a poslouchal koledy. Lída mu řekla:

„Matěji, pojď s námi dodělat ta vánoční přáníčka.“

„Né, já nechci!“

Nechaly jsme ho tedy dále poslouchat. Po chvíli jsme ho opět oslovily:

„Matěji, tak už nám pojď pomáhat!“

„Né, poslouchám!“

„Teď ale neposloucháme. Všichni hezky kreslí, tak pojď mezi nás.“

„Ne, nechci!“

Musely jsme ho tedy od gramofonu zvednout a koledy vypnout. Chvilu se vztekal, ale po chvíli se zapojil a šlo mu to moc hezky.

Z těchto ukázek také nemůžeme mít pocit, že Matěj odmítá komunikaci. Již z toho, že se každý den opakovaně plá na

to, co bude k obědu, můžeme tvrdit, jakoby šlo o **komunikaci pro komunikaci**.

□

V předešlé části jsem vás chtěla blíže seznámit se třemi dětmi s autistickými rysy, jejichž způsob komunikace je rozdílný. Především u Máši a Pavlíka vidíme, jak se vyhýbají první osobě, která jim náleží. Je to velmi častý jev u takto postižených dětí. Mluví tedy o sobě ve druhé osobě nebo se vyjadřují v infinitivech. Někteří autisté používají i osobu třetí. Matěj sice o sobě mluví v první osobě, ale na druhou stranu se u něj daleko více projevuje „potřeba“ samoty, být sám mimo kolektiv, být sám ve „vlastním světě“.

Pokud chceme s autistickým dítětem navázat kontakt a posleze se pokusit o vzájemnou komunikaci, je důležité si získat osobní důvěru dítěte, jelikož je u něho, jak jsem se již zmínila, nedostatek smyslu pro sociální vztahy. Snažme se tedy proniknout do jejich světa a pomoci jim vyměnit všechny ty druhé a třetí osoby za **jejich** osobu první.

DOPLŇKY

Co je to autismus

Autismus poprvé popsal jako projev duševního postižení americký psychiatr prof. LEO KANNER v roce 1943. Slovo autismus pochází od řeckého slova *autos* - sám. Tyto děti jsou totiž typické svým stáhnutím se do svého vnitřního světa. Je to celoživotní mentální postižení, způsobené cerebrální dysfunkcí. Jedná se o syndrom, který se objeví do tří let věku dítěte. Takto postižení jedinci se liší od ostatních mentálně postižených tím, že vypadají zcela normálně.

O příčině autismu se neustále debatuje. Soudilo se, že tuto poruchu způsobuje více faktorů, např. infekce, metabolické poruchy, perinatální poškození, ale i genetický faktor. V březnu 1993 oznámil INSERM (Národní institut zdraví a lékařských výzkumů), že skupině francouzských vědců se podařilo identifikovat genetický kód autismu. Tento gen se nachází na jedenáctém chromosomu a toto zjištění je zajímavé tím, že právě tento gen se podílí na rozvoji nervového systému, regulaci růstu a dělení nervových buněk. Ovšem i o tomto objevu se později začalo pochybovat.

Základní projevy autismu se dají rozeznat velmi brzy. Dítě s autismem může mít v kojeneckém období problémy s kmením, např. špatně saje. Může být netečné, nepřístupné, může ustavičně plakat, nezajímá se o osoby, a z neznámých lidí a věcí mívá panický strach.

Projevy autismu:

1) Porucha řeči: Autisté používají zvláštní způsob komunikace.

2) Nedostatek smyslu pro sociální vztahy, zvláště neexistence sociální empatie: Z toho vyplývá neochota sdílet společenský život až do té míry, že se dítě dokonce vyhýbá i pohledům z očí do očí, nepřipouští tělesné dotyky. Selhává u něho schopnost komentovat či ukazovat na věci a vyskytuje se u něho neochota reagovat jako člen skupiny na oslovení.

3) Zřejmá rigidita a inflexibilita myšlenkových pochodů včetně jazykového myšlení: Projevuje se to v odporu ke změnám, včetně obtíží při přijímání nových informací, v obsesi a roztržitosti, v ritualistickém chování, v echolalii,

ve stereotypní činnosti, v nemotornosti a nedokonalém napodobování činnosti jiných osob...

Vždy však musíme mít na zřeteli, že tyto projevy jsou silně individuální!

Klub AUTISTIK

Klub AUTISTIK dříve existoval při Sdružení pro pomoc mentálně postiženým, ale později byl od tohoto sdružení oddělen, protože autismus byl vydělen z mentálního postižení. Tento klub se snaží zajišťovat péči pro tyto postižené od 2 let do dospělosti: diagnostická centra, předškolní výchova, školní výchova, výchova pro dospělé, chráněné dílny... Dvakrát do roka pořádá v Praze konference o autismu za účasti vynikajících odborníků z celého světa. Usiluje o vytvoření vzdělávacího centra pro autistické děti. Bariéry, které tomu brání, jsou:

- nedostatek zkušených odborníků ve výchově autistických dětí;
- účinná výchova autistického dítěte je náročnější na počet vychovatelů a instruktorů, kteří se jím zabývají, než u dětí s jiným psychickým postižením;
- nedostatečná motivace pro kvalifikované pracovníky zabývat se autistickými dětmi;
- vysoká náročnost pracovního nasazení při výchově autistického dítěte.

Jedním z cílů klubu AUTISTIK je vytvořit mezi rodiči vzájemnou informační síť a společně usilovat o realizaci základních lidských práv osob s autismem. V tomto úsilí by měly být určující tyto zásady:

- bezplatné a přiměřené vzdělání;
- co nejméně omezující prostředí;
- začlenění do společnosti;
- rodiče jako partneři;
- podpora rodinám s postiženým dítětem.

Charta pro osoby trpící autismem

Lidé trpící autismem mají mít stejná práva a výhody, kterým se těší veškeré evropské obyvatelstvo, tato zásada nechť je uplatňována v případech, kde je to na místě a v nejvlastnějším zájmu osoby trpící autismem.

Níže uvedená práva je nutno rozvíjet, ochraňovat a prosazovat prostřednictvím odpovídajícího zákonodárství v každém státě.

1. Právo osob trpících autismem vést nezávislý a plnohodnotný život s využitím veškerého svého potenciálu.
2. Právo osob trpících autismem na dostupnou, objektivní a přesnou klinickou diagnosu a posudek.
3. Právo osob trpících autismem na dostupné a přiměřené vzdělání.
4. Právo osob trpících autismem (jakož i jejich zástupců) na účast při veškerém rozhodování o jejich budoucnosti, přání jednotlivce musí být do nejvyšší možné míry zajišťována a respektována.
5. Právo osob trpících autismem na dostupné a vhodné bydlení.
6. Právo osob trpících autismem na pomůcky, pomoc a podpůrné služby, nutné k vedení plně produktivního, důstojného a nezávislého života.
7. Právo osob trpících autismem na příjem nebo mzdu, dostačující k zabezpečení adekvátní stravy, ošacení, bydlení a dalších nezbytností života.
8. Právo osob trpících autismem na nejvyšší možnou účast při vytváření a řízení služeb, poskytovaných k jejich tělesné a duševní pohodě.
9. Právo osob trpících autismem na přiměřené poradenství a péči o své fyzické, duševní a duchovní zdraví, včetně přiměřené léčby a podávání léků, které jsou dávkovány v souladu s jejich nejvlastnějším zájmem, při dodržování všech ochranných opatření.
10. Právo osob trpících autismem na smysluplné pracovní zařazení a přípravu pro povolání s vyloučením diskriminace a stereotypu. Příprava pro výkon povolání, jakož i pracovní zařazení musí brát na zřetel schopnosti a volbu jednotlivce.
11. Právo osob trpících autismem na dostupnou dopravu a svobodu pohybu.
12. Právo osob trpících autismem na účast v kultuře, zábavě, rekreaci a sportu, jakož i na dobrodruží z nich plynoucí.
13. Právo osob trpících autismem na rovnocenný přístup a využívání veškerých služeb a zařízení občanské vybavenosti, poskytovaných k obecnému prospěchu v místě jejich bydliště.
14. Právo osob trpících autismem na sexuální a jiné vztahy, včetně manželství, aniž by docházelo k jakýmkoliv formám donucování.
15. Právo osob trpících autismem (jakož i jejich zástupců) na právní zastupování a pomoc, a na plnou ochranu všech jejich zákonných práv.
16. Osoby trpící autismem musí být osvobozeny od strachu, respektive hrozby před neoprávněným umístěním do psychiatrických léčeben, jakož i jakýchkoliv dalších svobodu omezujících zařízení.
17. Osoby postižené autismem nesmějí být fyzicky týrány nebo zanedbávány.
18. Osoby trpící autismem nesmějí být vystaveny farmakologickému týráni, respektive zneužívání.
19. Právo osob trpících autismem (jakož i jejich zástupců) na přístup ke všem informacím, obsažených v jejich osobních, lékařských, psychologických, psychiatrických a pedagogických záznamech.